

T E R M É S Z E T.

Szerkesztő's kiadja

KUNOSS.

14ik szám.

Tavasztató 18ikán.

1838.

T Á J I S M E R T E T É S.

Extra Hungarum non est vita, mondá egykor a' magyar-látán vagy látán-magyar; ugy hiszem az olvasónök is értik a' fölebbi mondást, de hogy is ne, hiszen szégyen volna nem érteniök a' férfiak magyar-látának levén, kikről egy kis tudomány csak ragadhatott kegyetekre is; de megmondom, ez annyit tesz: Magyarországon kívül nincs élet. Diák koromban 's azóta is sokszor hallottam e' jeles mondást, és valóban egyszer a' többek közt szinte magam is erre fakadtam, egy kevés módosítással azonban.

Hazánk szebb tájékainak elsőbbei közé számítható azon völgy, melly Váradhoz közel Erdély felé kezdődik 's a' közben eső Királyhágó nevü hegyet kivevén tart majd csaknem Bánfihunyadig. E' völgy szépségét lerajzolni nem vagyok képes, de némileg érthetni ebből is, hogy midőn az emlitem hegytetőrül a' völgybe le Várad felé néztem, mintegy önkénytelenül így sohajtottam fel: ha emberi ész is annyit tett volna honunk szebbítésére 's javítására a' mennyit a' természet ennek szépítésére tön: ugy Magyarországon kívül nem igen volna olly élet mint itt. Ezen tájat és gyönyörü völgyet hazánkban igen kevesen ismerik, a' Budapestre vagy Bécsbe jövő erdélyieken kívül, kiknek, nagyobb része ezen jó végig; a' Brassó és Szeben vidéki szászok azonban Dévának, a' Maros felleges völgyén járnak, 's aztán vagy Temesvár vagy pedig Arad felé tartanak.

Az egész hazában nincs olly unalmas ut, a' mennyire én ismerem, mint az alföldi szörnyü pusztákon Szolnoktól fogva Váradig, de még sokkal több kényelmetlenséget, mint a' mennyit e' hozadalmas pusztákon kell az utasnak kiállania, képes a' váradí völgy sokszorosan kipótolni. Várad felől tágos torkulatu, 's az erdélyi hegyek felé mind inkább keskenyül, míg végre a' Királyhágónál egészen elenyészik. Menedékesen emelkednek az erdővel fődött hegyek jobbról és balról, mellyek az Erdélyt tőlünk elválasztó Karpátok ágával öszszeforva magosra tornyosulnak.

Ugy van e' völgy mint az isten megteremtette, még csak pusztá természet minden; emberi kéz keveset, vagy éppen semmit sem alakított rajta, a' völgy hoszában itt ott lelapult csinatlan oláh falvakon kívül. Telegd és Élesd mezővárosok érdemelnek említést, főképez utósó, a' többi rendetlenül szétszort oláhgunyhók öszvesége csak bajjal neveztethekialuknak. — Én nagy, igen nagy barátja vagyok az egyszerű természetnek, 's annál fogva szeretnem kellene az e' szép völgyben elszórt szegény kalibákat, de minden természeti egyszerűségem mellett is ahojtanom kell, hogy bár e' bajlékokon csak valamely csekély csín mutatkoznék is; mert lehet valami egyszerű, 's lehet azért csinos is. Nagybaródon emeltetett két izletes nyári lak, mellyeknek vörös cserepü földelai kellemesen kucsuálnak ki az erdőből az utasra. E' két csinos ház kimondhatlan jóüzően lepi meg az utast, miután a' hoszu pusztákon az örökös egyformaságot, 's e' völgy szép ölen a' nyomoru oláhkunyhókat nézni unta.

A' természet jó szeszélyében alakítá e' völgyet; minden megvan itt, a' mi valamely tájhoz — hogy szépnek mondathassék — megkívántatik. Legelső részét rétek teszik, mellyeket az Erdélyből Várad felé siető sebes Körös végig öntöz. Egy kissé rendetlenül

foly, mint honi vizeink általában; néhol egészen zátonyi sekélységre szélesül. Milly dicsővé tehetné e' folyam a' völgy ölet, csak egy kissé járulna is hozzá emberi erő. Nem levén szélesek e' völgyi rétek a' szabályozandott folyamot néhány zilippel ugy lehetne alkalmazni, hogy a' partain elnyuló réteket tetszés szerint öntözhetné, szükség vagy szárazság idején meglocsolhatná, 's a' szépség mellett két három annyi szűkát jövedelmezne. A' réteket rektettvés berkek és csalitok teszik változatosokká.

Kétfelül a' végződő rétek szélein szántóföldek, szilvárok, gyümölcsös kertek, kis erdők változtatják egymást. Maga a' jó természet mutatá ki, meddig legyenek rétek, hol kezdődjenek a' szántóföldek, 's ezek meddig tartanak. Nem lehet az itteni utasnak a' természet iránti imádásra nem olandnia, mert csodálnia kell, mint látszik e' táj arra alkotva lenni, hogy a' természet remekének az embernek lelkét édes gyönyörrel töltse be. A' szántóföldek végzeteinél kezdődik mindkét felül a' hegyláncz, erdőkkel fődve, mellyek ugy látszik arra vagnak teremtve, hogy örül szolgáljanak, nehogy az ezen kies völgy ölen sétáló vagy utazó édes ábrándjaiból valami által föl ne ébresszessék. Nem hibáznak a' magasabb hegyek oldalaiából kiálló kősziklák sem, szóval, mint főlebb mondám, minden megvan itt, mi valamelly táj szépségéhez megkívántatik. Beh kár, hogy e' kies völgy gyönyörét olly kevés emberlény édelheti. Jó lenne a' Királyhágó közelébe valamelly emberi kéz által készült ingerlőt teremteni, hogy az végig esalogatná e' völgyön az embereket, mert a' hatalmas természet bámulatos műve a' sokaságra nézve nem ingerlő. A' kereskedés erre olly lábon áll, melly nem is érdemli e' nevet, mellyet egyéb okok közt a' szörnyű magos Királyhágó is hatalmason akadályoz, pedig az utas ezt el nem kerülheti. Bárcsak e' hegy alatt valamelly savanyu viz, vagy meleg fordó bugygyanna ki, vagy valamelly szent hely támadna, hová búcsút jární mehetnének az emberek, mert valóban rétek e' kies völgyet nem látni, itt nem utazni. — Ha igaz, hogy a' nagy természetben néha magos hegyek gyomrai megemesztvén belsejüket behorpadva lapultak le: ugy kérni fogom az istent, hogy e' Királyhágó hegyet lapítsa le, mert míg ezt emberi erő vagy lefordja, vagy átássa, soká kell varakoznunk; nem tudom meghallgatatik e' könyörgésem.

En e' völgyön többször utaztam már végig, 's bizonyossá tehetem az olvasokat, hogy éltem legszebb órái közé számítom azokat, mellyek rövidke pályámbul e' völgyben sétálva vagy utazva folytak le. Hogy minden emberlény olly kimondhatlan édes gyönyört érez e, midőn e' völgyön végig megy aztán a' Királyhágóról le néz, mint én éreztem, nem tudom, 's arról bizonyossá sem tehetek senkit, de egy kiesded receptet nyujtok, ki azt beveszi, velem egyenlően éppen olly édes gyönyörben részesülden e' tájon utazva. A' recept nem költséges, még a' legszegényebb is könnyen megkészfítheti maga magának. Vegy egy rész meglegedést, egy rész mértékletességet, e' kettőt vegyítsd össze; aztán pedig vegy egy rész munkásságot; aztán végy néhány labdacsemn igazságot négy öt szem is meg teszi; egy rész jogasságot, egy rész erényt, ezeket mind együtt tisztá lelkismeretnedvbe tevén ugy vedd be, 's menj e' völgyön végig, aztán hágj föl a' Királyhágóra, néz le Várad felé 's Erdély felé is, 's ha nem érzendes olly édes, olly isteni gyönyört millyent én éreztem itt, nevez engem minden orvosok között leghitványabbnak.

Midőn másodsor utaztam e' völgyön végig, egy szép juliusi reggel vala. Nagybaródhoz érvén éppen akkor tünt fel a' balra fekvő hegyláncz mögül a' nap. Nem volt az már bíboras pompájában, mert a' völgy mély a' hegy pedig magos levén, csak későn láthatám. A' nap az emberlétszakaihoz hasonlítatik néha, vagy pedig megfordítva, 's midőn ekkor a' napot megpillantám, sem reggelében sem deleben nem, hanem ifju korában volt; 's mintegy önkénytelenül kelle gondolnom, hogy a' viruló ifju teljes épségében 's romlatlanságában a' napnak éppen e' mostani szakához hasonlítható. Szép volt a' napekkor, olly szép rám nézve, mint a' deli ifju az öt epedvé váró lány szemében.

Az ég főlhőten és tisztán derült vala, 's vele lelkeim összhangzott. A' hegyoldalon meg megálva különböző fordulatoknál néztem az elhagyandott szép völgybe le; majd a' rétek közt kanyargó Köröst, majd a' kis tornyokat, majd a' hegyek változatoságait szemléltam andalogtam el; 's olly valami édeset éreztem, mit leírni nem lehet. Egészen szív valék, a' határtalan édes gyönyörben majd csaknem elolvadó sziv. A' hegynek tetőjére érve föl, még egyszer néztem vissza, nem, nem egyszer, hozsasan állva sokszor néztem le. Itt és ezen érzeményemben, a' természetnek az én imádott bálványonak most már fágosabb ölen ellenségemnek keblére borultam volna, vele 's az egész emberiséggel, ha az mind ellenségem leendene is, megbékeltem. Hát ha még egy lelki rokon 's régen nem látott barátot ölelhettem volna itt, mit kell vala éreznem. Ha e' völgyben, ez órában olly nőlényre

akadtam volna, milyet ideáim merész de reményem lankadozó szárnyain ülve a' tágas ideálvilágban találni vágytam; akkor, o akkor... de mit, nem tudom hogy akkor mit teszek vala, talán akkor a' szerető lányka dagadó keblén szívem szétolvadt volna; vagy ha nem, fölveztettem volna a' lánykát a' Királyhágóra 's ezt mondanodtattam neki: „Nézd lányka a' mennyire látsz és még azon tul, mind neked adom, ha leborulhatok előtted 's imádhatlak téged, csak annyi helyet kérek tőled, hová le-
térdelehetek, s' azt mond nekem: „szeretlek.“

Sohasem jutott még eszembe a' végzés ellen zúgolódni, de most szinte egy kis panasz sikamlék ki szájamon, hogy mert nem adott nekem a' bőkezű természet oly tehetőséget, hogy e' völgyet, vagy inkább erzeményimet feshetném. Itt még csak egyik részét érintetem e' bájos völgynek, azt, mely Várad felül van, de az erdélyi rész még elmaradt.

S.

A' FÖLDRENGÉSEKRŐL.

(*Vége.*)

Nevezetesb földrengések 3475 esztendőben Krisztus urunk születése előtt Gibello a' mai Aetna hegy nagy rengések közt okádott tüzet.

3578 Peloponesusban a' mai Moreában két város a' tengerbe süllyedt, és Ovidius azt írja, hogy ha a' tenger csendes volt, ezen városok tornyait a' víz fenekén lehet látni.

3726 Rhodus szigetében ledől a' híres colossus.

342 Krisztus urunk születése után majd egész esztendeig nem nyugvék a' föld, Romában három nap regett.

446 Constantinopolban hat hónapig tartott, a' 77 toronnyal ékesített bástyája ledől, több szigetek elenyésztek.

468 Vienna Franciaországban sokat szenvedett, miért S. Mamert püspök Krisztus menybe menetelének innepé előtt a' mai napig is tartandó 3 napi processiot rendelt.

526 Antiochiában a' földből kirohanó lángok a' 800 esztendeig virító várost hamuvá tették.

750 Syrmiában sok várost elnyelt a' föld.

1064 Constantinopolban ledől a' híres Sophia temploma.

2538 December 27 és 28án Nápolországban a' föld megnyilván, oly sok lángot, követ, hamut vízzel egyelítve okádott, hogy abból 48 óra alatt 2000 lányi kis hegy támadott Monte di cinere név alatt.

1670 julius 17iktől fogva Oenipontum 5 nap reszkedett 's a' Dunában a' víz mint ha forrott volna, úgy annyira rezgett.

1688 Julius 10én Smyrna nagy föld alatti dörgések hallása közt két lányira süllyedt.

Lima, Lisabona és Messina földrengései elegendé ismeretesek.

1763 Junius 28tól Julius 4ig Pesten Budán főleg Komáromban tartott a' földrengés.

1768 Februarius 27iken Bécsben a' földalatti mozgás több napokig vala hallható, a' Duna kiöntött. Morva-, Szász-, Luzacia-, Silesia-, Olasz-, Napoly-, Francia-, Angol-Országokban 's nálunk is Nagyszombatban érezhető volt.

1783 reggeli hat órakor a' Duna partján lakók mindenütt rengést éreztek, főkép Komáromban, hol december 4én ismételtetett.

1797 Februarius 7én Quitóban három hónapon át többször regett a' föld, 100 mértföld hosszában és 80 szelességében a' tűzokádó hegyeknél kezdődven a' földből büdös és sárral kevert víz folyt, a' leszakadt föld helyébe pedig földi enyves vagy olajos tö emelkedett.

1802 October 26 egész napkeleti Európában és a' nyugoti félen is érezhető földrengést az előtti nyár igen száraz és meleg volta előzte meg.

1829 Főkép Beregh-, Ung-, Zemplény-, Abauj-, Szathmármegyékben julius 11iken borzasztó morajjal és orkánnal, 4 évig hetenkint, 's hónaponkint kisebb 's nagyobb mértékben újított meg a' rengés.

1834 ugyan ott october 15én reggeli 7 és 8 óra közt minden megelőző jel vagy ingás nélkül, később a' rengést bűgás kísérvén sok földnyílásokból kek homok és tiszta víz ömlött ki mintegy a' föld alatti álgúyk elsütését képezvén, az utcákon 's fön a' légben is nagy csörömpölés vala hallható.

Az említett földrengések körülményeit éber figyelemmel vizsgálván azokat kísérő következendő tüneményeket vesszük észre.

A' földrengés miatt, a' tüzokádó fölesérek néha megszüntek füstölögni, például 1797 a' Pasto nevű tüzokádó hegyben; néha a' föld lángolt, mint 1818 Cantaneában; néha a' zivatarokat földindulás követte, mint 1821 Moldvában; néha a' tengeri habok dühösködési közt földalatti moraj vagy eszörömpölés volt hallható, melyet dögleletes vagy gyújtható gáz gőzölgése követett; néha hamu, föld, víz, rugatott ki repedésekben; továbbá az állatok nyugtalankodván, források, folyók megzavarodtak, a' lég-merő hirtelen lesüllyedt. E' tüneményekből következtethető.

1ör Hogy kis földrengéseket a' földben bár mikép összeszorított levegő is okozhat, például Galgóczton múlt év szeptember havában a' hegynek egy része a' víz által alatta kimosott úregbe süllyedvén, az oda szorult levegő rúgó ereje által helyéből tovább tolatott; sőt repedések által lövettétn ki a' levegő. A' nem rég dühöngő árviz alkalmával Esztergomban 's Pesten is észrevett földrengés ez okból származtatható: összeszorítottván a' csatornákon befolyott víz nyomó ereje által az azokban létező levegő.

2or A' föld gyomrában bolyongó gőz nagyobb rúgó erővel nagyobb rengéseket okozhat, mely nem csak vízből, hanem más különféle folyadékból is eredhet: midőn a' savanyok által a' föld alatti testek hirtelen és meleg olvadása jutván, az innét kifejlődő gőzök kimenetelt nem találának; illy rengések környékezik főkép a' tüzokádó hegyeket, melyek fenekén a' mit a' torkukon kiokádott természetnyek is eléggé valósitának: sok vas és bűdöskő részek találtaknak. Ezen piritéseket a' tengerből szivárgó víz olvasztván fel, a' bűdöskőből az eléggé ismeretes nagy erejű hason nevű savany származik, mely kiszabadítván a' többi savanyokat is ezek felbontó erejének semmi ércz vagy kő ellent nem állhat, így eredvén a' felolvasztott testekből az iszonyú mértékű hévség, valamint a' menyköves folyam kiszabadítása is például a' spathum floris mineralisa öntött bűdöskő savanyból azonnal a' fölibe tartandó üveget felolvasztó gőz támadand, ámbár az üveget és fővenyt semmi más savany meg nem támadja. Illy módon szül rengéseket földgömbünk területén létező 207 tüzokádó hegy, melyek több mértföldre terjedéséből méltán gyanítható vulcani műhelyuk nagy kiterjedése is.

3or. A' fen idézett okokból lehetetlen egyedül a' gőz rúgó ereje által megmagyarázni, mikép a' legnagyobb földrengésekkor több országok ugyan azon időben megrendülvén és több különböző irányban reszkedvén a' közben eső lakosok mit sem éreznek; nélkülözhetetlen tehát a' villám-tűz erejét is mint fő erőt segédül venni: tudni illik némelly földben létező testek akadályoztatják a' villám-tűz súlyegyenét, mit mások nem tesznek; az első közé számlálhatók a' bűdöskő, kőszén, gyanta, szurok, olaj, meszes vagy fővényes kövek, és a' száraz levegő; az utóbbihoz ércz, gőz, füst, tűz, agyagos kövek, folyó testek 'stb.

A' villám-tűz nem csak különböző testek surlódása által mint a' villám erőműben, lesz észrevehetővé, hanem azoknak bár mi nemű p. o. a' savanyok és víz ereje által történhet eloszlásával is, sőt a' különös érzeknek egy máséhoz közel tételök, például a' Volta oszlopában nagy mennyiségű 's erejű villám tüzet tüntetnek azonnal elé; már ha a' föld gyomrában létező savanyok víz és érczek által valahol nagy mennyiségű villám-tűz szabadíttatik ki, ennek szabad szétfolyása az előbb említett testek által akadályoztatik, valamint a' villám erőben az üveg és száraz levegő által, és a' magától történendő kilövésig folyton növekedik, azaz: a' villámnak a' föld azon részében átugrásaig, hol szabad folyását nem gátlandó testek találtaknak. Illy kilövések történnek a' vitrum armatumban és, ehez hasonló sebességgel mindenütt, hol a' villám-tűz folyásában akadályoztatik, ellenkező tapasztalván az akadályt nem teendő helyeken. Középpontja a' kilövéseknek azon hely, hol a' savany, víz, 's érczek olvasztása által a' villám-tűz kiszabadíttatik, melynek ereje képes a' vizet elemeire felosztani és az innen kiszabadulandó vízi léget hydrogeniumot felgyújtani, mely az üvegekbe és hasadékokba is behat szerfeletti könnyűsége 's finomsága miatt; így a' gőzzé vált víz elemeire felosztatván kiszabadítja a' földi testekből a' villám tüzet, ez pedig kilövelései és a' hydrogenium felgyújtása által okozza a' legnagyobb kiterjedésű rengéseket; állításom ezen nézeteihez kapcsolván a' gyulamlég (atmosphæra electrica) tantását, továbbá a' galvanismust és magnetismust szemügyre vévén, minden a' fennemlített nagy földrengéseket követő tünemények megmagyarázhatók.

LAKY JÁNOS.

Physica tanítója a' nagyszombati lyeumban.

Megjelenik kedden 's pénteken. Előfizethetni minden cs. kir. postahivatalnál 's a' szerkesztő tulajdonosnál Pesten, (Kalaputcza Szita-ház 79-dik sz.) egész évre, postán 12, Pest-Budán 10; félévre 6, és 5 pengő forintjával.